

SİNOP'DA TUNUS DAYISI VAKFINA DAİR 1744 - 1746 TARİHLİ BİR DAVA DOSYASI

İbrahim GÜLER*

Amacımız, bir dava veya vakıf mütevellisinin sık sık dahl ve taarruza uğraması nedeniyle, sicil defterine yansıyan vakfın kurucusu Tunus dayısı Ahmed'in kimliğini tesbit ederek vakfının niteliği hakkında bilgi vermek ve onun siyasi kudretinin yanında sosyal bir hayır müessesesinin mümessili olduğunu, bununla beraber vakıfla ilgili bir davanın nasıl neticelendiğini ortaya koymaktır.

Burada "dava dosyası" tabirini kullanmamız, vereceğimiz bilgilerin temel kaynağı olan vesikalarnın, mahkemede görülen dava ile ilgili olmasındandır. "Doşya" tabirinden, davayı belirten vesika¹ ile bu davanın konusuyla ilgili diğer vesikalari² kastediyoruz³.

Sinop Müzesi'nde bulunan "şer'îye sicilleri"⁴ arasında, XVIII. asrın ilk yarısına ait olan iki defterin⁵ birinde bulduğumuz bu vesikalar, bu döneme ait birçok noktayı aydınlatmaktadır. Örneğin onlar, bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin adalet cihazının nasıl işlediği; mahkemenin işlevi veya görevi; yargının nasıl verildiği; mahkemenin çeşidi, davalı ve davacının kim davanın ne olduğu; Osmanlı toplumunun bu yüzyıldaki karakteri gibi konularda bir fikir vermekle beraber, Sinop'da hangi vakfın bulunduğu ve vakfın cinsi, vakfa nasıl şart konduğu, diğer Osmanlı devlet adamları gibi dayıların da siyasi kudretlerinin yanında sosyal hizmetlerde bulunduğu yani onların aynı zamanda hayır sahipleri olduğu, devlet ileri gelenlerinin (padişah, şeyhülislam, vali v.s.) vakfa ve vakıf sahiplerine karşı nasıl bir siyaset izledikleri, vakıf yönetici ve görevlilerinin ne gibi güçlük ve müdahalelerle karşılaştığı, devletin vakfa müdahaleyi önlemek için yaptığı icraat konularında da bilgi vermektedirler. Fakat konuyu dağıtmamak için biz, yalnızca davanın ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve sonuçlandığı, davanın Tunus dayısı ile olan münasebeti ve bu davanın kimliği üzerinde duracağız.

Dava, Sinop Mahkemesi'nde, 20 Zilkade 1159 /4 Aralık 1746'da⁶ görülmüş ve karara bağlanmıştır. Sinop bu sırada, Osmanlı Devleti'nin idarı taksimatı içinde, Anado-

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi

¹ Bu vesika, mahkemede tutulmuş olup, davanın sicil kayıdır. (Bk. Ek: 1)

² Bunlar, başkent İstanbul'dan gelen emirlerdir. (Bk. Ek: 2, 3)

³ Vesikaların ser'îye sicilinde bulunması özellikle de vesikanın birinin mahkeme kararını ve davayı belirtmesi diğerlerinin de mahkeme kararıyla ilgili olması, bize "dava dosyası" olarak nitelendirme imkanı verdi.

⁴ Şer'îye sicilleri, "sicil defteri", "sicill-i mahfuz", "kadı sicilleri", "mahkeme sicilleri" olarak da anılırlar. (Bu konuda bk. Joseph Schacht-Halil İnalçık, "Mahkeme" mad., İslâm Ansiklopedisi, VII, s. 149: İbrahim Güler, H. 1000 Tarihli Karaman Şer'îye Sicili, İstanbul 1986, s. IV - XI. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁵ Defterlerden birisi 1149 - 1152 tarihli olup 89 numarada, diğeri ise 1157 - 1160 tarihli olup 86 numarada kayıtlıdır.

⁶ Hicri tarihleri miladi tarihlere çevirmede, Faik Reşit Unat'ın (Hicri Tarihleri Miladi Tarihlere Çevirme Kılavuzu, 4. Basım, Ankara 1974, XVI - 175 s.) eseri esas alınmıştır.

lu Eyaleti'ne bağılı Kastamonu Sancağı'nın kazalarından biri idi⁷. Aynı dönemde, Osmanlı Devleti'nin başında ise sultan olarak Mahmud I (1730 - 1754)⁸ bulunuyordu.

Bu arada Sinop Mahkemesi'nde görülen bu dava ile ilgilenen, hatta 'hadisenin gerçeğinin mahallesini ahalisinden araştırılıp bildirilmesi'⁹ hususunda bir buyruldu¹⁰ dahi veren, ileri gelen bir devlet adamı daha vardı. Bu devlet adamı Sayda valisiydi¹¹. Ancak onun bu davayla ilgisinin nereden kaynaklandığını henüz tesbit edebilmiş değiliz.

Davanın konusu, Tunus dayısı Ahmed vakfidir. Vakıf dolayısıyla bu dayının adı vesikalarda üç şekilde zikredilmiştir. Birincisi Ahmed,¹² diğerleri ise Musa Yazıcı¹³ ve Ahmet bin Musa¹⁴'dır.

Bu şahıs, yani Tunus dayısı Ahmed, Sinop kökenli olarak zikredilen¹⁵ ve 1640-

7 Bu dönemde Sinop'un idarî yapısı ve kaza birimi olduğu hakkında bk. 5 numaralı dipnotta belirtilen sicil defterleri. Her iki defterde de muhtelif birçok sayıda vesika.

8 Sultan Mahmud I dönemindeki hadiseler ve onun kişiliği hakkında bk. M. Münîr Aktepe, "Mahmud I" mad. İslâm Ansiklopedisi, VII, s. 158 - 165; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/1. Bölüm, 3. Baskı, Ankara 1982, s. 331-337.

9 Bk. Ek : 1.

10 Buyruldu hakkında bir inceleme için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Buyruldu", Belleten V/19 (1941), s. 289-318.

11 Sayda valisinin adı vesikada, "Mehmed Paşa Hazretleri" olarak zikredilmektedir. (Bk. Ek : 1)

12 Bk. aynı vesika.

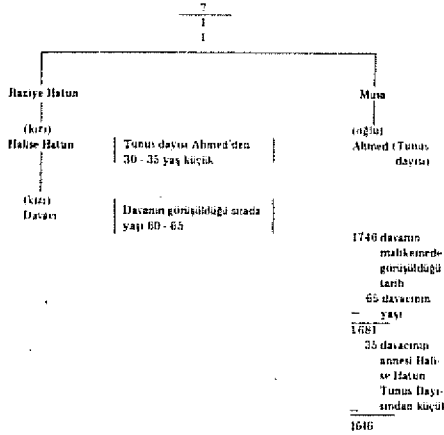
13 Bk. Ek : 2.

14 Bk. Ek : 3.

15 Bk. Alphonse Rousseau, Annales Tunisiennes ou, Aperçu Historique sur la Régence de Tunis, Alger 1864, s. 49; Eugène Plantet, Correspondance des Beys de Tunis et de Consuls de France avec la Cour (1577 - 1830), Tome I, Paris 1893, s. 138 (Dipnot 3). Louis Vacherot, "Ephemerides Tunisiennes ou deux cent dix annes de Tunis", Revue Tunisienne XXXII/166 (1926), s. 402.

1647 tarihleri arasında saltanat sürdüğü ifade olunan¹⁶ Ahmed Hoca¹⁷ olmalıdır. Zira, davacının, mahkemede hangi sebeple hak dava ettiğini belirtirken yaptığı açıklama bu kanaate çok yakındır. Şöyleki:

Davacının dediğine göre, annesi Halise Hatun ile Tunus dayısı Ahmed, hala dayı çocuklarıdır. Yani Tunus dayısı Ahmed, davacının anneannesinin oğlan kardeşinin oğludur. Bu silsile, normal bir yaklaşımla zincirleme olarak tarihlendiğinde, Ahmed Hoca'nın saltanat yıllarına kadar gidilebilmektedir. Vesikadan çıkararak aşağıda verdiğimiz şemada, durum daha açık olarak görülecektir.

¹⁶ Bk. ve krş. Alphonse Rousseau, *aynı eser*, s. 49-50; Eugene Plantet, *aynı eser*, aynı yer; Mehmed Süreyya, *Şicill-i Osmanî, İstanbul 1308*, s.215; Louis Vacherot, *aynı makale*, aynı yer; Andre Raymond "Une liste des deys de Tunis de 1590, à 1832", *Les Chaiers de Tunisie*, Nu: 32, 4 eme Trimestre 1960, s. 130.

¹⁷ Hakkında derli toplu monografik bir çalışma olmamasına rağmen, *Tunus dayısı Ahmed Hoca (1640 - 1647) ve macera sahibi oğlu Muhammet Çelebi veya Don Philippe hakkında dağınık halde bilgi için, yukarıda zikredilen eserlerden (bk. dipnot 15,16) başka, şu eserlere de müracaat edilebilir: İbn Ebi Dîmâr, Kitâbü'l-Mu'nis fî Ahbâri Afrikiyye ve Tunis, Tab'atü 'ulâ, Tunis 1286, s. 198 - 199; Ahmed ibn Ebi 'z-Ziyaf, İthâf Ahde'z-Zemân bi-Ahbâri Mulûki Tunis ve Ahdi'l-Emân, el-cüz'î s-sâni, Tunis 1963, s. 38 - 39; Taoufik Bachrouch, Formation Sociale Barbaresque et Pouvoir à Tunis au XVII e Siecle, Tunis 1977, s. 54, 171 - 172; Mohamed-Hedi Cherif, Pouvoir et Societe dans la Tunisie de H'usayn bin Ali (1705 - 1740), Tome I, Tunis 1984, s. 38, 74, 82, 84, 92; Marthe de Bacquencourt et Pierre Grandchamp, "Documents divers concernant Don Philippe d'Afrique, prince Tunisien, deux fois renegat (1646-1686)", *Revue Tunisienne*, 1938, s. 55-77 ve 289 - 311; Pierre Grandchamp, "La fuite de Tunis et le bapteme de Don Philippe à Palerme (3 Mars-6 Mai 1646) -Notes et Documents", *Revue Africaine LXXXIV/382-383 (1940)*, s. 118 - 132.*

Şemada da görüldüğü gibi, davanın mahkemede görüşüldüğü sırada davacının yaşının 60 - 65 arasında olduğu düşünülürse¹⁸, bu tarihten 65 yıl evveli 1681 yapar. Tunus dayısı ile davacının arasında da 30 - 35 yaş fark olduğunu kabul ettiğimiz taktirde normal olarak Tunus dayısının yaşadığı döneme gelinmiş olmaktadır¹⁹.

Mahkemede davacı, Sinop'un Cami-i kabir (Ulu Cami = Büyük Cami) mahallesinde Ali kızı Fatıma olup, davalı ise yine aynı mahalleden Kayyumzade Molla Osman bin Mustafa'dır.

Bu davaya, özel olarak şeriatça tayin edilmiş, Sinop kadısı dışında başka bir hakim (yargıç)²⁰ bakmıştır. Bu hakimın adı, Derviş Süleyman olarak kayıtlıdır. Mahkemenin özel bir yargıç tarafından yürütüldüğüne bakılırsa, dava oldukça eskidir. Hakikaten, davacı Fatıma Hatun'un müteaddid kereler berat²¹ alması, "Tunus Dayısı Vakfı" ile ilgili meseleleri Divan-ı Hümayun'a kadar götürüp gerekenin yapılmasını istemesi, bu davanın eski olduğuna işaret etmektedir.

Dava, yani olay, Tunus dayısı Ahmed'in, Cami-i kebir mahallesinde bulunan aynı

¹⁸ Niçin böyle düşündüğümüz biraz aşağıda açıklanmış olacaktır.

¹⁹ Vesikalarda adı geçen Tunus dayısı Ahmed ile, kronolojik olarak adları ve salınan yılları verilen Tunus dayılarına ait bir listedeki Ahmet adlı isimler karşılaştırıldığında, karşımıza, davanın olduğu tarihe kadar, üç isim çıkmaktadır. Bunlar, Ahmet Hoca (1640-1647), Uzun Ahmed (29 Haziran - 1 Temmuz 1677), Ahmed Celebi (1682 - 1686). dir. Bu dayılar arasında yalnızca Ahmed Hoca'nın Sinop kökenli olarak zikredilmesi ve davacı ile bu dayı arasındaki ortalama yaş farkı, vesikalarda belirtilen Tunus dayısı ile Ahmed Hoca'nın aynı şahıslar olduğunu gösterir. (Zikredilen liste için bk. Andre Raymond, aynı makale, s. 130 - 131.)

²⁰ Bu neviden yargıç veya kadılara "müvellâ" denmektedir (bk. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, s 640). Mahkeme kararını belirten vesikada, yargıçın sıfatı, "müvellâ" olarak zikredilmiştir (bk. Ek: 1) Bu sıfat, bir kazada vaki bazı muayyen davaları, o kaza hakiminin görmesinde mahzur veya mani bulunduğu surette, yalnız o davayı bakıp fasletmek üzere tayin olunan hekimler hakkında kullanılan bir tabirdir (bk. M. Z. Pakalın, aynı eser, aynı yer). Osmanlılarda sadece vakıflarla ilgili davalara bakan kadılar da olup, bunlar müfettiş kadılar idi. Bunların üçü İstanbul'da biri Edirne'de ve biri de Bursa mahkemelerinde vazifeliydiler. Bu çeşit davalara, diğer şehirlerde kadı ve naipiler bakıyordu. (Bahâeddin Yediöldüz, "Vakıf" mad., İslâm Ansiklopedisi, XIII, s. 162). Bir kadının kendi bölgesi dışında başka bir davaya bakabilmesi hususunda bk. Halil İnalcık, "Mahkeme" mad., İslâm Ansiklopedisi, VII, s. 149.

²¹ Berat arap orijinli bir kelime olup, Osmanlı türkçesinde sultan tarafından verilen bazı emirleri ifade eder. Orijini türkçe olan kelimelerin çoğu veya aynı mana ile kullanılan diğerleri şunlardır: Türkçe olanlar: "bişi", "yarlıg", "buyuruldu"; arapça olanlar, "berat", "emr", "hüküm", "tevki", "menşur", "mihal", "irade" ve iranca olanlar, "ferman", "nişan"dir (L. Fekete, "Berat" mad. Ancylopedie de l'Islam, I, s. 1205). Berat emirleri, bazı vazife hizmet ve memuriyetlere tayin edilenlere vazifelerini icra selahiyetlerini tevdi doğrultusundadır. (Bk. M.Z. Pakalın, aynı eser, I, s. 205).

adlı caminin su yollarının tamiri için vakfettiği paradır. Bu para, Kayyumzade Molla Osman'ın elindedir, ve o, bu vakfedilen parayı, kadının verdiği hüccet ile zaptetmektedir. Osman bu yazıya (hüccete) göre, vakıf paranın mütevellisi²² olmuştur. Fakat, Fatıma Hatun, mütevelliliğin kendisinin hakkı olduğunu, bu nedenle vakfedilen paranın kendisine verilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Çünkü Tunus dayısı, vakfını, "evlattan evlada"²³ şartını koyarak vakfetmiştir. Fatıma Hatun vâkıf evladındandır. Öyleyse, vakfın mütevelliliğinin ve paranın kendisine verilmesi, vakıf şartı gereğidir. Ancak, Fatıma Hatun'un bu iddiasına karşı, Molla Osman'ın Mahkeme'de verdiği cevap ile şahitlerin konu hakkında söyledikleri, dikkat çekicidir. Zira, Molla Osman cevabında, zikredilen parayı şer'i hüccet ile zaptettiğini, bu paranın Tunus davası tarafından vakfedildiğini tasdik ediyorsa da, Fatıma Hatun'un vakıf evladından olduğunu bilmediğini ifade etmektedir. Şahitlerin ifadeleri de bu doğrultudadır.

Bu durum karşısında mahkeme, Fatıma Hatun'dan sözlerine ve iddialarına uygun delil talep etmiş ve şer'i müddet vermiştir. Sonra da, Fatıma Hatun'un sözlerine uygun delil gösterememesi, yemin dahi istemeye rağbet etmemesi, mahallesi halkından sorulduğunda da, onun vakıf evladından olduğunu bilmiyoruz, o arabozuculuk yapar demeleri üzerine karara vararak, Fatıma Hatun'un bu şekil kavga ve çekişmeden vazgeçmesini istemiş ve onun davasını reddetmiştir.

Bu mahkeme kararından şu neticeleri çıkarmak mümkündür:

a) Tunus dayısı Ahmed'in Sinop'ta bir vakfının bulunduğu.

Biraz aşağıda görüleceği gibi, diğer vesikalar da bunu doğrulamaktadır. Fakat vakfın cinsi, mahkemede görülen davanın sicil kaydında "Ulu Cami (Cami-i kebir)" nin su yollarının tamiri için vakfedilen para" olarak belirtilirken, diğer vesikalarda vakfın cinsi zikredilmeyerek yalnızca genel manada "Tunus dayısı Musa Yazıcı veya Tunus dayısı Ahmed bin Musa Vakfı" denmektedir.²⁴

b) Davacı Fatıma Hatun'un, Tunus dayısının soyundan olmadığı, yani onun sahte yeğeni olduğu.

c) Fatıma Hatun, gerçekten Tunus dayısının halasının kızının kızıdır veya onun soyundan gelmektedir, fakat, mahkemede hakkını ispat edememiştir.

Onun, hakkını ispat edememesi konusunda şunlar ileri sürülebilir: Bu sırada o, bu davayla uğraşmaktan yorulmuş²⁵ ve bitkin düşmüştür veya davasının arkasını takip

²² Mütevellî, vakıf işlerini, vakfiye şartları ve şer'î hükümler dairesinde idare ve ruyet için tayin olunan kimseler hakkında kullanılır bir tabirdir. (M. Z. Pakalın, aynı eser, s. 640)

²³ Bk. Ek. 1.

Osmanlılarda padişahlar ve diğer vakıf yapan kimseler, vakıflarının mütevelliliğini veya geleceğini evlatlarına, neslinin sona ermesinden sonra da akrabalarına veya azadlı kölelerine ve nezaretini de sadrazamlık, şeyhülislamlik, darüssaade ağalığı ve İstanbul kadılığı gibi yüksek devlet makamlarına tevdi etmişlerdir. (Bahaeddin Yediyıldız, aynı madde, s. 162) .

²⁴ Krş. Ek: 1, 2, 3.

²⁵ Fatıma Hatun, sicil kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, daha davası mahkemede karrera bağlanmadan çok evvel Tunus dayısı vakfı ile ilgili olarak İstanbul'a müracaat etmiş ve bu müracaatlarında, kendisinin mütevelliliğine müdahale ve taarruz edildiğini belirtmiştir. (Bk. Ek : 2, 3.)

edemeyecek kadar çok ihtiyardır, kendisinden başka bu davayı takip edecek kimsesi yoktur, yalnız kalmıştır. Bu yüzden o, pasif davranmış veya başkaları tarafından etkisiz hale getirilmiştir.

Mahkemenin, şahitlerin ifadesi ve Fatıma Hatun'un davasına dair delil gösterememesi nedeniyle, bu karara varması normal gözükmektedir²⁶. Ancak, hakikatte durumun böyle olmadığını, diğer iki vesika bize göstermektedir.

Eğer hakikaten Fatıma Hatun Tunus dayısının soyundan gelmişse, vakıfla ilgili meseleleri nasıl Divan-ı Hümayun'a yansıtıp gereken tedbirin alınmasını bu hususta yeniden berat verilmesini istemiştir? Buna şu şekilde bir cevap bulmak mümkündür: Belki de, mahkemede hak dava eden Ali kızı Fatıma ile, adına "nişan-ı şerif-i alıšan" ile "berat-ı hümayun" sadır olan Fatıma Hatun²⁷ aynı şahıslar değildir. Durum böyleyse, mahkemede görülen davanın Ali kızı Fatıma aleyhine sonuçlanması, hakikati yansıtıyor demektir. Fakat gerçek Fatıma Hatun'un kendisi var iken kendi adına Tunus dayısı vakıfla ilgili olarak Ali kızı Fatıma'nın hak dava etmesine müsaade edecek midir? Bununla beraber, hakiki Fatıma Hatun, Molla Osman'ın elinde tuttuğu vakf mütevelliliği ve parasını almak için hak dava etmeyecek midir? Zira, vakfın şartına göre vakıf mütevelliliğinin kendisinde olması gerekmektedir. Üstelik bu gerekliliği ortaya koyan, Fatıma Hatun'un Tunus dayısı vakfının mütevellisi olduğuna işaret eden yukarıda belirttiğimiz "berat" ve "nişan" sadır olmuştur.

Bu her iki vesika, daha henüz dava mahkemede görülmeden çok önce²⁸ Sinop Mahkemesi'ne gelmiş ve şer'îye siciline kaydedilmiştir. Bunlardan ilki Safer'in sonu 1157/Mart - Nisan 1744 tarihli olup, "Tunus Dayısı Tevliyyet Berati"dir. Bu beratta, beratın niçin verildiği belirtilmiştir. Buna göre, Fatıma Hatun, belli vazife ile tevcih olunup kendisine berat verilmesini istemektedir. Onun bu isteğinden dolayı, bu berat-ı hümayun sadır olmuştur. Beratta ayrıca, Tunus dayısı vakfının "evlattan evlada" şart

²⁶ *Şayet, Fatıma Hatun'un davasına ilişkin delil gösterememesi (bunun nedenlerine bir önceki paragrafta, vesikalardan edindiğimiz intibaa göre, değinmiştik), davacı Molla Osman'ın "Fatıma Hatun'un Tunus dayısının soyundan olduğunu bilmiyorum" ve şahitlerin de "Onun vakıf evladından olduğunu bilmiyoruz, yalana dolana meyleder" demelerine göre bu karar normal ise, o zaman bu, Fatıma Hatun'un Tunus dayısının soyundan olmadığını ortaya koyar ki, bu durumda, Fatıma Hatun'un almış olduğu "berat" ve "nişan", nasıl alınmış ve Sinop Mahkemesi'ne gelerek sicil defterine kaydedilmiştir. Bu yazılar, meşru olmayan yollardan alınmış ise, Fatıma Hatun aleyhine mahkemede söylenenler hakikati yansıtıyor demektir. Durum böyle olsa bile, mahkeme kararında, davayla ilgili olan ve davacı Fatıma Hatun adına tahsis edilen "nişan" ve "berât" kaydından söz edilip onların hangi vasıta ile (meşru ve meşru olmayan yollarla) alındığı, gerçekleri ne derece yansıttığının belirtilmesi ve Fatıma Hatun'un hakkı olmayan bir şeyi "nişan" ve "berât"la almaya kalkıştığına dair bir açıklamanın bulunması gerekirdi. Fakat, kararda böyle bir açıklama yoktur.*

²⁷ Bu hanımın, "Nişan-ı Şerif-i Alıšan" ve "Berat-ı Hümayun"da, babasının adı belirtilmiyor. Yalnızca "Fatıma Hatun" diye zikrediliyor. (Krs. Ek. 2, 3)

²⁸ İlki 16 Rebiülahir 1157/29 Mayıs 1744'de, ikincisi evail Cemaziyelevvel 1158/Haziran başları 1745 tarihinde Sinop Mahkemesi'ne gelmişlerdir. (Bk. Ek. 2, 3)

edildiği²⁹; Fatıma Hatun'un vakıf evladından ve mütevelliliğe her yönden uygun ve hak sahibi olduğu tasdik olunmuştur. Bununla beraber, Fatıma Hatun'un mütevelliliği ve tasarrufuna dışarıdan kimsenin asla müdahale ve taarruz etmemesi de emrolunmuştur³⁰.

İkinci vesika ise, tevliyyet beratından 6 ay sonra yazılmış olup, 22 Ramazan 1157/29 Ekim 1744 tarihli ve "Nişan-ı Şerif-i Alishan Hükümü" kayıdır. Nişan'ın niçin verildiği de şu şekilde açıklanmıştır³¹:

Fatıma Hatun, vakıf ve mütevelliliğiyle ilgili meseleleri Divan-ı Hümayun'a arzuhal (dilekçe) sunarak vakıf mütevelliliğinin ve vakfın 'askeri beratı' gereği yeniden "Haremeyn-i Serifeyn Muhasebesi"ne kayd ve "Şeyhülislamlık Nezareti"ne bağlanmasını, ve kendisine Maliye'den berat verilmesini istemiş, onun bu isteği üzerine zikredilenlerin yapılması ferman olunarak şeyhülislam Seyyid Mustafa'nın³² işaretleri ve 14 Ramazan 1157/21 Ekim 1744 tarihli "Rüüs-ı hümayun" uyarınca bu yazı (nişan) verilmiştir.

Fatıma Hatun'un "Divan-ı Hümayun" a arzuhal etmesinin sebebi, kendisinin vakıf şartı ve berat gereği idaresinde bulunan vakfın mütevelliliğine, vakıf şartına aykırı olarak bazı kimselerin müdahale ve taarruz etmeleri, onu rahatsız etmeleridir. O bundan dolayı, durumu, "Divan-ı Hümayun" a iletmış ve gerekenin yapılmasını istemiştir.

Nişan'da Fatıma Hatun'un, cediti Tunus dayısı Musa oğlu Ahmed vakfının vakfiye şartı ve berat gereği mütevellisi ve "askeri beratı"ndaki derkenara göre mütevelliliğin hala üzerinde olduğu belirtilmiştir. Bundan başka, Fatıma Hatun'un adı geçen mütevelliliğe (tevliyyete) bundan evvel nasıl tasarruf olagelmisse aynen tasarruf etmesi, bu hususta dışarıdan hiçbir kimsenin taarruz ve müdahale etmemesi de ifade edilmiştir³³.

"Nişan-ı Şerif-i Alishan"dan da "Tevliyyet Beratı"nda olduğu gibi, davayla ilgili olarak şu neticeleri çıkarabiliriz:

- a) Fatıma Hatun'un Tunus dayısının soyundan olduğu;
- b) Tunus dayısı Musa oğlu Ahmed'in Sinop'ta bir vakfının bulunduğu;
- c) Vakfiye şartı ve beratı gereği Fatıma Hatun'un hala vakfın mütevellisi olduğu;
- d) Nişan'ın verildiği tarihten sonra da, Fatıma Hatun'un bundan evvel vakıf mütevelliliğine nasıl tasarruf etmişse aynen tasarruf edeceği;
- e) Fatıma Hatun'un söz konusu vakfın mütevelliliğine, dışarıdan müdahale ve taarruz edilmemesi gerekirken, müdahale ve taarruzun eksik olmadığı.

Yukarıda belirtilen, henüz dava görülmezden çok önce sadır olup Sinop Mahkemesi'ne ulaşan, her iki vesikadan (berat ve nişandan) da anlaşılacağı gibi, Fatıma Hatun'un, 4 Aralık 1746'da mahkemede açıkladığı şekilde, ceditinin Tunus dayısına dayandığı ya-

²⁹ Ali kızı Fatıma'nın mahkemede ne sebeple hak dava ettiğini belirtirken açıkladığı gibi. (Krş. Ek : 1)

³⁰ Bk. Ek : 2.

³¹ Bk. Ek : 3.

³² Şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi, 1 Zilhicce 1145/15 Mayıs 1733'te şeyhülislam olmuş, iffet ve istikamette 9 sene üç ay bu makamda kalarak, 1158 senesi Muharrem'i sonunda vefat etmiştir. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi. IV/2.2. Baskı, Ankara 1983, s. 472 - 473).

³³ Bk. Ek : 3.

ni onun soyundan geldiği, Tunus dayısı vakfının mütevelliliğinin ve tasarruf hakkının evlattan evlada şart edildiği, vakıf mütevelliliğinin üzerinde bulunduğu ortadadır. Fakat buna rağmen o davasını kaybetmiştir.

Aslında yargıcın (kadı, müvella) son karara varabilmesi, davacı ve davalı ile şahitlerin ifadelerine bağlı olduğu gibi, mahkemede evvelden beri tutulan sicil-i mahfuzdaki yani şer'îye sicilindeki konuyla ilgili kayıtlara da bağlıydı. Yargıç, vereceği kararda, bu kayıtları dikkate almak durumundaydı. Aynı şekilde, Tunus dayısının Sinop'taki Ulu (Cami-i Kabir) nin su yollarının tamiri için vakfettiği paranın kadı hücceti ile mütevellisi olan Molla Osman'a hüccet verilirken de, sicil defterindeki kayıtlar esas alınması gerekirdi³⁴. Fakat bu kurala uyulmadığı görülmektedir. Kadının bu hücceti Molla Osman'a vermesi, vakıf kurucusunun ehl (uygun, muhtar) vasisinin bulunmadığına işaret eder gibi görünürse de, şer'îye sicilindeki berat ve nişan kaydı bunu doğrulamamaktadır.

Bütün bunlar gösteriyor ki, şer'îye sicilindeki kayıtlar dikkat nazarına alınmamıştır. Şayet bu kayıtlar dikkate alınmış olsaydı, ya İstanbul'dan gelen berat ve nişanın usulsüz olarak alındığı konusunda bir açıklama yapılır, kararın doğruluğu bu şekilde tasdik olunmuş olurdu yahut da dava, Molla Osman lehine değil Fatıma Hatun lehine sonuçlanmış olurdu. Öyleki mevcut bilgiler, yani mütevelliliğin askeri beratı üzerindeki derkenar kaydına göre Fatıma Hatun üzerinde olması, müvellanın sicilindeki kayıtları dikkate alınması ve mahkeme kararında bu konuda bir açıklamanın bulunmaması, bize bu davada bir usulsüzlüğün yapıldığını göstermektedir. Mahkemede davayı fesletmek (çözümlenmek üzere özel olarak tayin edilmiş yargıç dahi, payı ne olursa olsun bu usulsüzlüğün içinde bulunmaktadır.

Berat ve nişanda belirtilen Tunus dayısı vakfı mütevellisi Fatıma Hatun'a, çeşitli sebeplerle sık sık müdahalenin olması, bu vakfa, başkalarının sahip olma isteğini belirtir ki, bu arzı, sonunda mahkeme kararıyla gerçekleştirilmiştir.

Burada zihni kurcalayan şu soruyu da unutmamak gerekir ki, bu da, davalı Molla Osman'ın vakıf mütevelliliği ve parayı, kadı hücceti ile ne zaman ve nasıl aldığıdır. Demek ki vakıf para, daha önceden Fatıma Hatun'un elinde değildi. O, sonradan vakıf mütevellisi olarak, bu parayı almak istemiş, fakat elde edememişti³⁵. Bu dava hakkında ne düşünülürse düşünülün bir usulsüzlüğün olduğu muhakkaktır. Bu usulsüzlüğün müsebbibi, eğer Ali kızı Fatıma'dan kaynaklanıyorsa, bu, yani onun hakkı olmadığı ve ve Tunus dayısının soyundan gelmediği halde onun soyundan geldiğini iddia ederek mahkemeyi yanıltıp vakıf mütevelliliğini ve parayı elde etmeye çalışması, (bu, eldeki bilgilere, ve vesikalara göre gerçeği yansıtmıyor), Osmanlı toplumunda olan sosyal

³⁴ Yargıç (kadı, müvella) ın karara varırken veya bir hüccet verirken neleri esas alacağı konusunda bk. Halil İnalçık, *aynı madde*, s. 150.

³⁵ Vakıf mutasarrıfları öldüğünde, vakfın tasarrufu vakıf evlatlarına eğer onlar yoksa muhtar-ı cemaat ve müstahak olanlara kadı arzı ile tevcih olunmaktaydı (bk. ve karşı s. 6' (dipnot 23); Yücel Özkaya, *XVIII Yüzyılda Osmanlı Toplumal Kurumları ve Osmanlı Toplumal Yaşantısı*, Birinci Baskı, Ankara 1985, s. 237). İşte böyle bir isnadla Molla Osman, vakıf mütevelliliğini ve parayı elde etmiştir. *Fatıma Hatun* ise, sonradan tasarruf hakkının kendisinde olması gereken mütevelliliği ve vakıf parayı, Tunus dayısının soyundan gelen biri olarak almak istemiş, fakat bu anda da karşısına mütevelliliğe ve şahitlerin ifadesi çıkmış, böylece davayı kaybetmiştir.

hastalığa delalet eder; mütegalibeden kaynaklanıyorsa, (eli mizdeki vesikalara göre durum böyledir), Osmanlı idarî mekanizmasında mütegalibenin tahakkümü ve nüfuzunu ortaya koyar.

Esasen XVIII. asırda bazı Osmanlı kurumlarında görüldüğü gibi, vakıflarda da bazı usulsüzlüklerin bulunduğu bilinen bir durumdur³⁶. Yukarıda belirttiğimiz davayla ilgili vesikalar, bu gerçeği bir kez daha doğrulamış bulunmaktadır.

S o n u ç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Tunus dayısı Ahmet Hoca'nın Tunus'taki saltanatının (1640 - 1647) başlangıcı tarihinden yaklaşık bir asır sonra, 4 Aralık 1746'da Sinop Mahkemesi'ne intikal eden bir dava ve bu davayla diğer vesikalar, mazide kalmış birçok önemli noktayı aydınlatmaktadır. Bunlar devrin karakterini bize yansıtmaları bakımından önem taşıdıkları gibi, özellikle Sinop'tan kilometrelerce uzakta saltanat süren Tunus dayısı ve onun kurduğu vakıfla ilgili bilgiler vermeleri bakımından da dikkati çekmekte olup, ayrı bir öneme sahiptirler. Onlar, Tunus dayısının kökeni ve onun bir diğer vasfını dahi ortaya koymaktadırlar.

Dava bu devirdeki bazı Osmanlı kurumlarında da görüldüğü gibi usulsüzlükle sonuçlanmıştır. Davada esas mesele vakıftır, onun idaresi ve tasarrufu meselesidir. Bu amaçla, vakıf kurucusunun soyundan gelen kimse (ki, bunun vakıf şartlarına göre vakfı tasarruf etmesi tabii hakkıdır) ile dışarıdan bazı kimselerin arasında mücadele olmuş ve bunu vakıf kurucusunun soyundan gelen kimsenin karşısındaki kimse yani davalı kazanmıştır. Bu kimse vakfın yöneticiliğini mahkeme kararıyla meşrulaştırmıştır.

Tunus dayısı Ahmed tarafından Sinop'ta kurulmuş olan vakf, mevcut bilgilere göre, Sinop'ta "Cami-i Kebir Mahallesi"nde aynı adla anılan caminin su yollarının tamiri için harcanacak olan paradır. Dayı kurduğu bu vakfı, evlattan evlada şart etmiştir. Onun vakfına böyle bir şartı koyması, kendisinin Sinop kökenli olduğuna, ailesi veya akrabasından kimselerin o sırada orada oturduklarına işaret etmektedir. Dava Sinop Mahkemesi'nde görüldüğü sıralarda ise onun kendi ailesinden yani çocuklarından kimse yoktur, fakat, akrabası bulunmaktadır. Örneğin akrabasından olan Fatıma Hatun veya Ali kızı Fatıma, vakf şartı gereği mahkemede hak dava ettiyse de davayı kazanamamıştır. Onun davayı kazanamaması, adı geçen vakfı tasarruf etmek isteyen dışarıdan bazı kimselerin mahkemeye tesir etmesinden dolayı olmuştur.

Vesikalarda vakfın kurucusu olarak adı geçen Tunus dayısı Ahmet, Musa Yazıcı ve Musa oğlu Ahmed (Ahmed bin Musa) ile kaynaklarda Sinop kökenli olarak zikredilen Tunus dayısı Ahmet Hoca'nın aynı şahıslar olması gerektir. Buna göre, Tunus dayısı Ahmed veya Musa Yazıcı veya Musa oğlu Ahmed'in Tunus'un idarî ve siyasi hayatında önemli bir yeri olduğu gibi, bu özelliğinin yanında toplumsal hayır müessesesinin kurucu temsilcisi olduğu da ortaya çıkmaktadır.

³⁶ Vakıflardaki muhtelif yolsuzluklar ve kadıların yaptıkları haksızlıklar konusunda bk. Yücel Özkaya, *aynı eser*, s. 207 - 222, 233-240.

Sinop Şer'îye Sicili, Nu: 86,
Sene 1157 - 1160, s. 51 - 52,
vesika : 282.

EK . 1

Husûs-î âtı ez-zikrin mahallesi ahâlisinden tefahhus ve i'lâm olunmak bâbında Sayda vâlisi Mehmed Paşa Hazretleri tarafından buyuruldu sâdır olmağla medfne-i Sinob mahallâtından Câmî-i kebîr mahallesi sâkinlerinden Fatıma bint-i Ali Çavuş nâm hâtun meclis-i şer'-i hatîren lâzımı't-tevkîrde yine mahalle-i mezbûre sükkânından olup câmî-i kebîrin su yollarının ta'mîrine vakf olan nukûdun bâ-hüccet-i şer'îyye mütevellisi olan işbu bâ'is-i hazâ kitâb Kayyumzâde Molla Osman bin Mustafa nâm kimesne ihzâr ve mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp câmî-i kebîr şâze'r-revârın su yolları ta'mîrine vakıf olan nukûd benim vâlidem Halise Hatun'un vâlidesi Raziye Hatun'un li-beveyn er karındaşı oğlu Tunus dâisi Ahmed vakf idüp tevliyyetini evlâd-ı evlâdına şart etmekle ben evlâddan olmağla sülûl olunup takrîri tahrîr ve nukûd-ı vakf-ı mezkûr bana teslim olunması matlûbumdur didikde gabbü's-sülûl merkûm Molla Osman cevâbında nukûd-ı mezkûra bâ-hüccet-i şer'îyye mütevellî olup zabt iderim lâkin nukûd-ı mezkûr Tunus dâisinin vakfı olup mezbûre Fatıma Hatun(un) evlâddan olduğu ma'lûmum değildir deyü cevâb idicek mezbûre Fatıma Hatun'un (s. 52) takrîrine mutâbık beyyine taleb olundukda meht-i şer'î temâmında bu vechile beyân kâdir olamayıp yemîn dahi tâlibe ve râgibe olmadığından mâ-adâ mahalle-i mezbûre ahâlîlerinden dahi tefahhus olundukda evlâd-ı vakıfdan olduğu ma'lûmumuz değildir tezvîrâta sülûk ider deyü mezbûre Fatıma Hatun muv(â)cehesinde haber virmeleriyle müdde'îyye-i mezbûre Fatıma Hatun bu vech mu'arazadan men'birle mâ-vak' bi't-taleb ketb olundu. Tahrîren fi'l-yevmi'l-ışrîn min şehri Zilkade sene tis'a ve hamsîn ve mieh ve elf.

Ş ü h û d ü l - h â l :

Terzi el-hâcı Mehmed bin Musa, Hafız Molla Mustafa Hamamcı Çelebi, Mehmed Ağa ibn el-Hâcı Süleyman, Hatîb Seyyid Ahmed Efendi, Hafız Molla Hüseyin ibn Mustafa, İbrahim Reis ibn Hasan Reis.

el-Emru kemâ zükire fihi namakahü el-abdül-fakîr ileyhi 'izze şânehü Dervîş Süleyman el-müvelle'l-emri bi-medfne-i Sinob. 'Ufiye anhü.

Sinop Şer'îye Sicili, Nu: 86
sene 1157 - 1160, s. 172,
vesika : 38.

EK . 2

Tunus Dâisi Vakfı Tevliyyet Berâtıdır

Sinob'da vâkıf Tunus dâisi Musa Yazıcı nâm sâhibü'l-hayrât vakfının tevliyyetini vakfiye ma'mûlün bihâsında evlâd-ı evlâdına meşrûta idüp ber-müceb-i şart-ı vâkıf evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere mütevelliyesi olan işbu râfi-i tevkî'î refi'ü's-şân-ı şehriyâri Fatıma Hatun an evlâd-ı vâkıfa her vechile lâyıf ve mahall ve müstehakk olmağın vazife-i mu'ayyene ile tevcih olunup yedine müceddeden berât-ı şerffim viril.

mek bâbında 'inâyet taleb itmeğin mezbûreye vech-i muharrer üzere sadake idüp bu berât-ı humâyun-ı sa'âdetmakrunı virdim ve buyurdum ki ba'de'l-yevm merkûme Fatıma Hatun varup zıkr olunan vakfın evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere mütevelliyesi olup hizmet-i lâzimesin mer'f ve müeddî kıldıkdan sonra ber-müceb-i şart-ı vâkıf vazife-i mu'ayyenesine mutasarrıfa olup vâkıfın ruhu ve devâm-ı 'ömr ü devletimiçün dü'aya müdâvetmet göstere ol bâbda taraf-ı âhardan aslâ dahl ve ta'arruz kılmayalar şöyle bileler 'alâmet-i şerife i'timâd kılalar. Tahfîren fi evâhiri Saferü'l-hayr li-sene seb'a ve hamsın ve mieh ve elf.

Be-Makam-ı Kontantınıyye
el-Mahruse

Vasl fi 16 min şehri Rebiülâhir sene 1157.

Sinop Şer'ıye Sicili, Nu: 86,
sene 1157 - 1160, s. 115,
vesika : 113.

EK : 3

Nişân-ı şerif-i âlişânın hükmü oldur ki,

İşbu râfi-i tevki' -i refi 'ü's-sân-ı hâkânı evlâddan Fatıma Hatun dıvân-ı hümayu-
numa arz-ı hâl sunup Sinob'da vâkı' cediti Tunus dâisi merkûm Ahmed bin Musa
vakfının ber-müceb-i vakfiyye ve berât-ı âlişânım ile mütevelliyesi olup âhardan bir
vechile dahl olunmak icâb itmez iken âhardan ba'zıları hilâf-ı şart-ı vâkıf müdâhale
ve ta'addiden hâll olmamağla tevliyyet-i mezkûre yedinde olan askerî berâtı mucibin-
ce müceddeden Haremeyn-i Şerifeyn Muhâsebesi'ne kayd ve Nezâret-i Şeyhü'l-İslâmı'ye
ilhâk ve yedine Mâliye'den berât-ı şerif-i âlişânım virilmek bâbında istid'â-yı 'inâyet
itmeğin vech-i meşrûh üzere askerî berâtıyla hâlâ üzerinde olduğu der-kenâr olunmağın
mucibince müceddeden Haremeyn-i Şerifeyn Muhâsebesi'ne kayd ve nezâretinde olan
evkâfa ilhak olunmak üzere a'lemü'l- 'ülemâi' l-mütebahhirîn efzâlü'l-fuzalâi'l-rnütever-
ri'n bi'l-fi'l şeyhü'l-İslâm Mevlânâ Seyyid Mustafa edâmallahüte'âlâ fezâilehü işâret
itmekle işâreti mucibince Haremeyn-i Şerifeyn Muhâsebesi'ne kayd ve nezâretine ilhâk
olunmak fermânım olmağın hakkında mezd-i 'inâyet-i pâdişâhânem zuhûra getirüp
mevlânâ-yı müşârün-ileyhin işâreti ve bin yüz elli yedi senesi Ramazan-ı şerif'inin on
dördüncü günü târihiyle müverrah virilen rüüs-ı hümayunum mücibince bu berât-ı
hümayunu virdim ve buyurdum ki evlâddan mezbûre Fatıma Hatun varup ber-muceb-i
şart-ı vâkıf vakf-ı mezkûrun kemâ-fi'l-evvel mütevelliyesi olup edâ-yı hizmet eyledikten
sonra bundan evvel tevliyyet-i mezbûreye teveccühle mutasarrıfa olagelmiş ise yine ol
minvâl üzere mutasarrıf ola ol bâbda taraf-ı âhardan hiç ferd dahl ve ta'arruz kılmayalar
şöyle bileler 'alâmet-i şerife i'timâd kılalar. Tahfîren fi'l-yevmi's-sâni 'işrin Ramazan li-
sene seb'a ve hamsın ve mieh ve elf.

Be-Makam-ı Kostantınıyye
el-Mahruse

Vasl fi evâli Cemâziye'l-evvel sene 1158.

طرحش و اینست در صحنی تزلزلت را بیدار
 سینویره واقع در فوس در ایسی موسی یازده نام صاحب بحیرات و قضاة نویسنده و قلمه
 اولاد و اولادیند مشروطه ایروب بر موجب شرط واقف اولادیت و مشروطیت اوزاره
 متولیه سنی اولاد استورا فو تونع بر تونع من نه شهر یاری فاطمه خاتون عن اولاد واقف
 همو و جمله لایق و محل و مشرفه اولادین و طایفه معینتاید توجه اولاد پدینه خبر
 بیات شریف و بیاتک با ایند عنایت طلب انجلیوه و تیره و هم طرز اوزره صدقه ایروب
 بو برات همایون سعادت و ننه و بر دم و بیورد و ننه بعد البوم و فومه فاطمه خاتون و اروب
 زکرا اولادیند و قضاة اولادیت و مشروطیت اوزره متولیه سنی اولادیت لازمه سنی
 و مؤدی قلمه فدر مسکه بر موجب شرط واقف و طایفه معینتاید مشرفه اولاد و انفسک روحی
 و هوام عمر و اولادیند و عایه مذابیت کور ستره اولادیند طرف اوزره اصلا دخل و تفریق
 نویسنده بکلمه علامت مشرفه اعتماد قبله لری تیره او او مشرفه سنی و حبس و مانده و کف

محمد طایفه
 احمد

دست
 ۱۶

۱۱۳

در سینه حال غم او در روز

استوار آید و قهر بر قهر ان کما حقاً اولاد دین خاتون دیوانه ایها بزمی خانی عزیز
 تغییر بره و آفرینجی قونوس و ایسی مرتوم هر سوس و وقتیکه روجت و تقصیر
 رات حالیکه نام ایستولید کولوب افروز بر وجهلم و خل و لیموخ ایجا انشر ایگان
 آهوه بعضدی خلاق شرط واقف مدخله و تعبدین خالی اولان مقله نولت مذکور
 بره اولان عکری بر این وجهلم فیه و ایسی شیر افین چاک بید نیدر و نظارت
 شیخ اسلامی بر احقان و برینه مالیدن برات شریف عالیست هم ذریک با نهر
 استدعای عنایت ایتمکین و جبر و اوزن عکری بر اینله حال او زنده اولدی
 در کار اولدن بره بر وجهلم فیه و ایسی شیر افین چاک بید نیدر و نظارت اولان اوقاد کما
 اذنوخ اوزن ایچلم ایلماء الجلیس افضل القصص المودعه ^{عنه ما الفعل شیخ اسم مولانا}
 سید مطهر اوام الله فاعال قضائیکه است رت استیکال است برت بر وجهلم فیه
 شر یقیند چاک بید قید و لقا رتته احقان اولنوخ فرمان اولونیه حفضده منبر
 عنایت یادک لها فیه ثم ظهور کوروب مولانا ای شت زالم کلمات رت آیکلینوز
 اللیز کسینه ای رمضان شیر یقینک اونه بردخی کورت نایر کیمل مورخ اولر بیان زود
 کما یونیم موسی بوبرات هما یون و بر دم و سوردمکله اولاد دین زونون فطیمه خاتون و ابر
 بر وجهلم شرط واقف و قی مگورک کما اول اول مولید کولوب ادای شرت ایلمکدن
 نوتنه اصل نولت زون بر نونیه کسقره اول کلمت است اسیر اولنوز اول و زونیم اول
 اولانده طرف انوخه اولدی و دخل و تعوض قلمیه لر سو یله لکله اعلامت و اعیان و کلام
 کتیری انیم اولنوز اولدی و تعوض کلمه شیخ و کماله و قی مگورک

و صدقوا بالحق لیسجدوا لله